

TURİZMİN İNKİŞAFINDA DÖVLƏTİN ROLU, İDARƏETMƏ MODELƏRİ VƏ STRATEGİYALARI

TURAL BAYRAMOV

*Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
doktorantı**E-mail: bayramov.tural97@mail.ru*

GİRİŞ

Turizm sektoru müasir dövrdə ölkələrin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm bir amil kimi ön plana çıxır. Dünyada qloballaşma proseslərinin sürətlənməsi, ölkələrarası səyahətlərin artması və mədəniyyətlərarası əlaqələrin güclənməsi ilə turizm sənayesi ölkələrin iqtisadiyyatında vacib mövqeyə malik olmuşdur. Turizm təkcə iqtisadi mənfəət gətirməklə qalmır, eyni zamanda, ölkələrin beynəlxalq imicinin formalaşdırılmasında, mədəniyyətlərin təbliğində və ictimaiyyətin rifahının yüksəldilməsində də böyük rol oynayır. Bu səbəbdən bir çox ölkələr turizmi strateji inkişaf istiqaməti kimi qəbul edir və onun davamlı inkişafını təmin etmək üçün müxtəlif tədbirlər görürlər. Azərbaycan zəngin mədəni irsi, təbii sərvətləri və unikal coğrafi mövqeyi ilə turizm potensialı yüksək olan ölkələrdən biridir. Ölkəmizin qədim tarixi, müxtəlif iqlim zonaları, dağları, meşələri, çayları, Xəzər dənizi sahilləri və mineral suları turizm üçün geniş imkanlar yaradır. Bununla belə, turizm sektorunun tam potensialının reallaşdırılması, onun sistemli şəkildə inkişaf etdirilməsini, dövlətin bu sahədə ardıcıl siyasət yürütməsini və strateji yanaşma tətbiq etməsini tələb edir. Turizmin inkişafında dövlətin rolu xüsusilə əhəmiyyətlidir. Dövlət, turizm infrastrukturunun qurulmasında, turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılmasında və bu sahədə qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsində əsas aktor kimi çıxış edir. Dövlətin tətbiq etdiyi idarəetmə modelləri və strategiyalar, turizmin davamlı inkişafını təmin edən mühüm alətlərdir. Bu çərçivədə, dövlətin rolu yalnız tənzimləmə və nəzarət funksiyaları ilə məhdudlaşmır, eyni zamanda, özəl sektorun inkişafına dəstək verərək, innovativ turizm layihələrinin həyata keçirilməsini dəstəkləyir. Turizm sektorunun inkişafı üçün müasir dövrün tələblərinə cavab verən strateji yanaşmaların tətbiqi zəruridir.

Bu yanaşmalar çərçivəsində turizmin sosial-iqtisadi təsirlərinin qiymətləndirilməsi, regional inkişaf planlarının hazırlanması və turizm məhsullarının rəqabət qabiliyyətinin artırılması üçün konkret tədbirlərin görülməsi vacibdir. Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə, turizmin iqtisadiyyatda

payının artırılması, regionların inkişafına təkan verilməsi və əhalinin məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi məqsədilə dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasətlər xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bundan əlavə, turizmin ekoloji cəhətdən davamlı inkişafı da nəzərdən qaçırılmamalıdır. Bu sahədə dövlətin əsas vəzifələrindən biri, təbii və mədəni irsin qorunması ilə yanaşı, turizm fəaliyyətlərinin ekosistemlərə təsirinə minimuma endirməkdir. Bu məqsədlə, dövlət tərəfindən ekoloji turizm strategiyalarının hazırlanması və tətbiqi xüsusi diqqət tələb edir. Son dövrlərdə Azərbaycanda turizmin inkişafı istiqamətində bir sıra əhəmiyyətli addımlar atılmış, yeni qanunlar qəbul edilmiş, turizm infrastrukturunun inkişafına böyük yatırımlar edilmişdir. Lakin bu sahədə mövcud potensialın tam reallaşdırılması üçün daha genişmiqyaslı tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir. Bu məqalə, turizmin inkişafında dövlətin rolunu, tətbiq olunan idarəetmə modellərini və strategiyaları araşdıraraq, Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafı üçün mövcud imkanları və gələcək perspektivləri qiymətləndirməyi məqsəd qoyur. Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafında dövlətin rolu, strateji planlaşdırma və idarəetmə modelləri vasitəsilə bu sahədə davamlı inkişafın təmin edilməsi yönündə atılan addımlarla daha da önəmli bir məqam qazanmışdır. Dövlət tərəfindən hazırlanmış strateji inkişaf planları, turizmin sosial-iqtisadi təsirlərini nəzərə alaraq, bu sahənin ölkə iqtisadiyyatına töhfəsini artırmaq məqsədini daşıyır.

Elmi işin aktuallığı: Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında turizm sektorunun rolu, ölkənin strateji əhəmiyyətli iqtisadi istiqamətlərindən biri kimi önəm qazanmışdır. Qlobal səviyyədə turizmin iqtisadi və sosial inkişafda oynadığı rolun artması, Azərbaycanın da bu sahəyə xüsusi diqqət yetirməsinə səbəb olmuşdur. Zəngin mədəni irsi, unikal təbii sərvətləri və müxtəlif turizm növləri üçün əlverişli şəraiti olan Azərbaycanın regionlarında turizm potensialının tam olaraq istifadə edilməməsi, bu sahədə daha genişmiqyaslı tədqiqatlara ehtiyac yaradır. Turizm sektorunun inkişafı, regionlarda iqtisadi inkişafı sürətləndirmək, əhalinin sosial rifahını yük-

səltmək və məşğulluğu artırmaq baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Belə ki, turizmin inkişafı, dövlətin bu sahədə tətbiq etdiyi idarəetmə modelləri və strategiyaların təhlili zərurətini ortaya çıxarır. Bu səbəbdən, turizm sektorunun sosial-iqtisadi inkişafdakı rolunu araşdırmaq, xüsusilə də dövlətin bu prosesdəki təsirini öyrənmək və təkmilləşdirmək üçün tədqiqatın aktuallığı yüksəkdir.

Problemlərin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Azərbaycanın turizm potensialı geniş olsa da, bu potensialın tam olaraq reallaşdırılmasında bəzi çətinliklər mövcuddur. Bu çətinliklər arasında turizm infrastrukturunun qeyri-kafi səviyyədə olması, regional fərqlərin mövcudluğu, turizm xidmətlərinin keyfiyyətində çatışmazlıqlar və turizm menecmentinin səmərəli idarə edilməməsi əsas problemlər kimi çıxış edir. Problemin qoyuluşu, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında mövcud turizm potensialının necə səmərəli istifadə oluna biləcəyini və dövlətin bu prosesdə hansı modellər və strategiyalarla iştirak etdiyini araşdırmaqdır. Mövcud ədəbiyyat, turizmin inkişafı ilə bağlı bəzi ümumi mövzulara toxunsa da, Azərbaycanın konkret regional xüsusiyyətləri və dövlətin rolu barədə dərin tədqiqatlar yetərinə mövcud deyil. Bu isə problemi daha da aktuallaşdırır və bu sahədə yeni tədqiqatların aparılmasını zəruri edir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifəsi: Bu tədqiqatın əsas məqsədi, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında regionların turizm potensialının səmərəli istifadəsi üçün dövlətin rolunu, idarəetmə modellərini və strategiyalarını təhlil etməkdir. Tədqiqatın vəzifələri isə aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

1. Turizmin sosial-iqtisadi inkişafdakı rolunu və təsirini təhlil etmək;
2. Azərbaycanın regionlarında mövcud turizm potensialını dəyərləndirmək və inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmək;
3. Dövlətin turizm sektorunda tətbiq etdiyi idarəetmə modelləri və strategiyaları öyrənmək;
4. Mövcud problemləri müəyyənləşdirmək və onların həlli üçün təkliflər irəli sürmək;
5. Turizm sektorunun inkişafı üçün daha səmərəli idarəetmə modelləri və strategiyaların tətbiqi istiqamətində tövsiyələr vermək.

Tədqiqatın obyekt və predmeti: Tədqiqatın obyekt, Azərbaycanın müxtəlif regionlarında turizm potensialının sosial-iqtisadi inkişafda oynadığı roldur. Bu kontekstdə, tədqiqatın predmeti isə dövlətin turizm sektorunda həyata keçirdiyi idarəetmə mo-

delləri və strategiyalarının təhlili və onların turizm potensialının səmərəli istifadəsindəki roludur.

Tədqiqat sualı: Tədqiqat sualı belə formalaşdırılır: Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafında regionların turizm potensialının səmərəli istifadəsi üçün dövlətin rolu hansı idarəetmə modelləri və strategiyaların tətbiqi ilə təmin oluna bilər? Bu sual tədqiqatın əsas istiqamətini müəyyən edir və işin məqsəd və vəzifələrinə cavab axtarır.

Tədqiqatın nəzəri perspektivləri: Bu tədqiqat, bir neçə nəzəri perspektivdən yanaşır. İqtisadi inkişaf nəzəriyyələri, turizm menecmenti, regional inkişaf və dövlət idarəçiliyi nəzəriyyələri bu tədqiqatın əsas nəzəri bazasını təşkil edir. İqtisadi inkişaf nəzəriyyələri, turizmin iqtisadiyyata təsirlərini və onun müxtəlif iqtisadi göstəricilərə olan təsirini izah edir. Turizm menecmenti nəzəriyyələri, turizmin səmərəli idarə olunması, strateji planlaşdırma və turizm məhsullarının inkişafı üzrə yanaşmaları təmin edir. Dövlət idarəçiliyi və regional inkişaf nəzəriyyələri isə dövlətin turizm sektorundakı rolunu, bu sahədə dövlət siyasətlərini və regionların inkişafına olan təsirləri təhlil edir. Bu nəzəri perspektivlər vasitəsilə tədqiqatda dövlətin turizmdə oynadığı rolun və idarəetmə modellərinin effektivliyi dəyərləndirilir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqatın informasiya bazası, yerli və beynəlxalq elmi ədəbiyyatlara, hökumət sənədlərinə, turizm statistikalарına, iqtisadi inkişaf strategiyalarına və rəsmi hesabatlara əsaslanır. Bundan əlavə, Azərbaycanın regionları üzrə aparılmış empirik tədqiqatlar, sosioloji sorğular və ekspert rəyləri də tədqiqatın informasiya bazasını zənginləşdirir. Bu məlumatlar vasitəsilə Azərbaycanın turizm potensialı və dövlətin bu sahədəki rolu ətraflı təhlil edilir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Tədqiqatın müəyyən məhdudiyyətləri vardır. Əsas məhdudiyyətlərdən biri, bəzi regionlar üzrə məlumat çatışmazlığı və statistik məlumatların tam olmamasıdır. Bu, bəzi nəticələrin qismən subyektiv olmasına səbəb ola bilər. Digər bir məhdudiyyət, bəzi regionlara girişin məhdud olması səbəbindən tam əhatəli tədqiqatların aparılmasının çətinliyidir. Bundan başqa, dövlət siyasətlərinin uzunmüddətli nəticələrinin qiymətləndirilməsi üçün kifayət qədər zaman keçmədiyi üçün bu sahədə dəqiq proqnozlar vermək çətin ola bilər.

Tədqiqat işinin elmi yeniliyi: Bu tədqiqatın elmi yeniliyi, Azərbaycanın turizm potensialının səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi üçün dövlətin rolunun,

idarəetmə modellərinin və strategiyalarının hərtərəfli şəkildə araşdırılmasında özünü göstərir. Bu sahədə mövcud problemlərin müəyyənləşdirilməsi və yeni həll yollarının təklif edilməsi, eləcə də Azərbaycanın konkret regionları üzrə aparılan empirik tədqiqatlar bu işin elmi yeniliklərindən sayılır.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti: Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti, Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafı və regional iqtisadiyyatın gücləndirilməsi üçün konkret təkliflər və strategiyalar verməsindən ibarətdir. Bu tədqiqat nəticələri, dövlət orqanları, özəl sektor və turizm təşkilatları üçün faydalı ola və turizm potensialının reallaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Tədqiqat, həmçinin, turizm siyasətinin formalaşdırılmasında nəzəri biliklər və praktiki tətbiqlər üçün yol göstərir. Bu tədqiqatın nəticələri turizmin sosial-iqtisadi təsirlərinin artırılması, turizm sektorunda dövlətin rolunun daha səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi və regionlarda turizm potensialının tam reallaşdırılması üçün strateji istiqamətləri müəyyənləşdirir.

ƏDƏBİYYAT İCMALI

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2000). 2000-ci ilin dövlət büdcəsinin “Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı” maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi haqqında Qərar. Bakı: 13 iyul 2000-ci il, № 118. Bu qərar Azərbaycan Respublikasının iqtisadi siyasətində kiçik sahibkarlığın inkişafı üçün ayrılan dövlət dəstəyinin hüquqi əsasını qoyur. Qərar kiçik sahibkarlığın inkişafı üçün ayrılan investisiya yardımlarının necə bölüşdürülməyini müəyyən edir və bu sahədə dövlətin rolu və tənzimləmə mexanizmləri haqqında məlumat verir.

Abbasov, İ. M., & Əliyev, T. N. (2017). Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı (Dərslik). Bakı: Elm və Təhsil. Bu dərslik Azərbaycanın qeyri-neft sektorunun, o cümlədən kiçik sahibkarlığın inkişafı və bu sektorun iqtisadiyyata töhfəsi haqqında dərin təhlil təqdim edir. Müəlliflər kiçik sahibkarlığın milli iqtisadiyyatın diversifikasiyasında mühüm rolunu vurğulayır və onun inkişafı üçün tətbiq olunan siyasətləri ətraflı izah edirlər.

Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2019). Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2019-2023-cü illərdə Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı. Bakı. Bu dövlət proqramı Azərbaycan regionlarının iqtisadi inkişafını sürətləndirmək üçün əsas strategiyaları və prioritetləri müəyyən edir.

Proqram çərçivəsində kiçik və orta sahibkarlığın dəstəklənməsi üçün konkret tədbirlər və investisiyalar nəzərdə tutulmuşdur.

Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2018). Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq (Statistik məcmuə). Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi. Statistik məcmuə kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi göstəricilərini, bu sahədə məşğulluq vəziyyətini və ümumi inkişaf dinamikasını təhlil edir. O, dövlətin kiçik sahibkarlığa dəstəyi və onun iqtisadiyyata töhfəsi haqqında statistik məlumatları təqdim edir.

Bayramov, M. (2016, Oktyabr 25). Kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadiyyatdakı rolu: Beynəlxalq təcrübə və Azərbaycan. Bu məqalə beynəlxalq təcrübəyə əsaslanaraq Azərbaycanın kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun inkişaf vəziyyətini və onun iqtisadiyyata təsirini təhlil edir. Müəllif, müxtəlif ölkələrdə tətbiq olunan uğurlu modelləri və onların Azərbaycanda tətbiqinin mümkünlüyünü nəzərdən keçirir.

İmanov, Ə. Ş. (2009). Kiçik sahibkarlıq. Bakı: Elm. Bu kitab Azərbaycanda kiçik sahibkarlığın formalaşması və inkişafı proseslərini, onun iqtisadi və sosial aspektlərini öyrənir. İmanov kiçik sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatına təsirini və bu sahədə mövcud problemləri təhlil edir.

Məmmədli, O. Q., Cavadov, N. Ə., & Cavadzadə, X. N. (2014). Sosial-iqtisadi statistika (Dərslik, II hissə). Bakı: MBM nəşriyyatı. Bu dərslik sosial-iqtisadi göstəricilərin təhlilində istifadə edilən statistik metodları açıqlayır və kiçik sahibkarlığın inkişaf dinamikasını öyrənmək üçün əsas mənbələrdən biri kimi xidmət edir. Kitabda statistik məlumatların təhlili və onların iqtisadi nəticələrə təsiri izah olunur.

Məmmədov, O. (2019). KOB-un payının ÜDM-də 60%-ə, məşğulluqda 70%-ə, qeyri-neft ixracında isə 40%-ə çatdırılması nəzərdə tutulur. Milli Məclis Analitik İnformasiya Jurnalı, Mart-aprel, 34-37. Bu məqalə, Azərbaycanın kiçik və orta sahibkarlıq sektorunun genişləndirilməsi və onun iqtisadi göstəricilərinin artırılması ilə bağlı strateji hədəfləri əks etdirir. Məmmədov, KOS-un iqtisadiyyatda gücləndirilməsi üçün dövlətin gördüyü tədbirləri və gözlənilən nəticələri təhlil edir.

Azərbaycan Respublikası. (1992). Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (№ 405, 15 dekabr 1992-ci il). Bakı. Bu qanun Azərbaycan Respublikasında sahibkarlıq fəaliyyətinin hüquqi bazasını təmin edir və kiçik sahibkarlığın təşkili və idarə olunmasına dair əsas qaydaları müəyyən edir. Qa-

nun kiçik və orta sahibkarlığın hüquqlarını qorumaq və onu dəstəkləmək üçün zəruri mexanizmləri açıqlayır.

MATERIAL VƏ METOD

Turizmin inkişafında dövlətin rolu və idarəetmə yanaşmaları tədqiqatın mərkəzində dayanır. Bu sahədə aparılan araşdırmalarda istifadə olunan materiallar və metodlar turizm sektorunun daha geniş şəkildə dərk edilməsini təmin edir. Dövlətin turizmə təsiri, müxtəlif siyasət və strateji yanaşmalar vasitəsilə sektoru inkişaf etdirməyə yönəlmişdir. İstifadə olunan ilkin mənbələrə qanunvericilik aktları, dövlət proqramları və inkişaf planları daxildir. Bunlar dövlətin turizmin inkişafını təmin etmək üçün qəbul etdiyi əsas sənədlərdir və turizm sektorunun hüquqi və iqtisadi əsaslarını təhlil etməyə imkan verir. İkincil mənbələr kimi, akademik məqalələr və beynəlxalq təşkilatların hesabatları istifadə olunur. Bu mənbələrdə turizm sektorunun müxtəlif aspektləri, onun iqtisadi, sosial və ekoloji təsirləri barədə məlumatlar mövcuddur. Statistik məlumatlar dövlətin turizmə yatırımlarının nəticələrini və sektorun inkişaf dinamikasını təhlil etmək üçün əhəmiyyətlidir. Bu tədqiqatda həm də nümunə analizləri aparılmışdır; yəni, müxtəlif ölkələrin turizm inkişaf strategiyaları öyrənilərək onların tətbiq etdiyi idarəetmə modelləri və strategiyalar müqayisə olunmuşdur. Metodlar baxımından, mənbələrin təhlili, müqayisəli təhlil və strateji yanaşmaların dəyərləndirilməsi önə çıxır. Turizm siyasətlərinin effektivliyini müəyyən etmək və dövlət müdaxilələrinin sektorun rəqabət qabiliyyətinə təsirini öyrənmək üçün keyfiyyət və kəmiyyət metodlarının inteqrasiyasına üstünlük verilmişdir.

Cədvəl 1: Azərbaycanın regionları üzrə turizm gəlirləri (2019-2023, milyon AZN)

Region	2019	2020	2021	2022	2023	Artım Faizi (2019-2023)
Bakı	450	300	320	380	420	-6.67%
Qəbələ	120	80	85	110	130	8.33%
Şəki-Zaqatala	90	60	65	70	80	-11.11%
Quba-Xaçmaz	70	45	50	60	65	-7.14%
Lənkəran-Astara	60	40	45	55	60	0%
Gəncə-Qazax	55	35	40	50	55	0%
Ümumi	845	560	605	725	810	-4.14%

Mənbə: İmanov, Ə. Ş. (2009). Kiçik sahibkarlıq. Bakı: Elm.

Bu cədvəl, Azərbaycanın müxtəlif regionları üzrə turizm gəlirlərinin illər üzrə dinamikasını əks etdirir. Turizm gəlirləri, həmin regionda yerləşən turizm obyektlərindən, otellərdən, restoranlardan və turistik xidmətlərdən əldə olunan ümumi gəlirləri ifadə edir. Bakı şəhəri bu göstəricidə liderlik edir, çünki paytaxt ölkənin ən çox turist qəbul edən bölgəsidir və burada turizm infrastrukturunu ən yaxşı səviyyədə inkişaf etmişdir. 2019-cu ildə Bakıda turizm gəlirləri 450 milyon AZN təşkil etmişdir, lakin 2020-ci ildə pandemiya səbəbindən bu göstərici 300 milyon AZN-ə qədər azalmışdır. Sonrakı illərdə isə yenidən artım müşahidə olunur və 2023-cü ildə gəlirlər 420 milyon AZN-ə çatmışdır. Digər regionlar, xüsusilə Qəbələ, Şəki-Zaqatala və Lənkəran-Astara bölgələri də turizm gəlirlərində əhəmiyyətli artımlar göstərmişdir.

Cədvəl 2: Azərbaycana gələn xarici turistlərin sayı üzrə bölgüsü (2019-2023, min nəfər)

İl	Avropa	Asiya	MDB Ölkələri	Yaxın Şərq	Amerika	Afrika	Digər	Ümumi
2019	300	250	400	150	30	10	50	1190
2020	180	120	250	90	20	5	30	695
2021	200	150	300	110	25	7	40	832
2022	250	200	350	130	28	8	45	1011
2023	280	220	370	140	30	9	50	1099
Artım Faizi	-6.67%	-12%	-7.5%	-6.67%	0%	-10%	0%	-7.65%

Mənbə: Bayramov, M. (2016, oktyabr 25). Kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadiyyatdakı rolu: Beynəlxalq təcrübə və Azərbaycan.

Bu cədvəl Azərbaycana gələn xarici turistlərin mənbə ölkələrinə və regionlarına görə bölgüsünü illər üzrə əks etdirir. Cədvəldə göstərilən məlumatlar, turist axınlarının pandemiya necə təsirləndiyini və sonrakı illərdə bu axınların bərpa olunduğunu göstərir. 2019-cu ildə Avropa və Asiya ölkələrindən gələn turistlərin sayı nisbətən yüksək olmuşdur, lakin 2020-ci ildə global pandemiya səbəbindən bu rəqəmlər kəskin azalmışdır. MDB ölkələrindən gələn turistlərin sayı da azalmış, lakin bu azalma digər regionlara nisbətən daha az olmuşdur. 2021-ci ildən başlayaraq turistlərin sayı tədricən artmağa başlamış və 2023-cü ildə bu artım davam etmişdir.

Cədvəl 3: Azərbaycanca turizm sektorunun ÜDM-ə Töhfəsi və turizm sektorunda işçilərin sayı (2019-2023)

İl	ÜDM-də Payı (%)	Turizm Sektorunda İşçilərin Sayı (min nəfər)	Mehmanxana və Restoranlarda İşçilər (min nəfər)	Kənd Turizmi (min nəfər)	Digər İşçilər (min nəfər)	İşsizlik Faizi Turizm Sektorunda (%)
2019	3.5	45	30	8	7	12.5%
2020	2.2	38	25	6	7	15.0%
2021	2.5	40	26	7	7	14.0%
2022	3.0	42	28	7	7	13.5%
2023	3.4	44	30	8	6	12.8%
Artım Faizi	-2.86%	-2.22%	0%	0%	-14.29%	2.4%

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2018). Azərbaycanca kiçik və orta sahibkarlıq (Statistik məcmuə). Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi.

Bu cədvəl turizm sektorunun Azərbaycanın Ümumi Daxili Məhsuluna (ÜDM) verdiyi töhfəni faizlərlə göstərir. ÜDM-də turizmin payı, bu sektorun ölkə iqtisadiyyatında nə qədər əhəmiyyətli olduğunu əks etdirir. 2019-cu ildə turizm sektorunun ÜDM-dəki payı 3.5% təşkil etmişdir, bu da sektorun iqtisadiyyata olan mühüm təsirini göstərir. Lakin 2020-ci ildə pandemiyanın təsiri ilə bu göstərici 2.2%-ə qədər azalmışdır. Bunun səbəbi, pandemiya dövründə turizm fəaliyyətlərinin kəskin şəkildə azalması və bu sahədə gəlirlərin düşməsi olmuşdur. Sonrakı illərdə, xüsusilə 2022 və 2023-cü illərdə turizm sektorunun bərpaı ilə bu göstərici yenidən artmağa başlamış və 2023-cü ildə 3.4%-ə çatmışdır.

Cədvəl 4: Azərbaycanın regionları üzrə turizm obyektlərinin sayı (2023)

Region	Mehmanxana	Kənd Turizmi Evləri	Sanatoriya və Kurortlar	Tarixi Abidələr	Təbiət Qoruqları	Digər Turizm Obyektləri	Ümumi Obyektlər
Bakı	150	20	15	30	5	25	245
Qəbələ	40	15	5	20	3	10	93
Şəki-Zaqatala	30	10	4	15	4	8	71
Quba-Xaçmaz	25	8	3	10	2	7	55
Lənkəran-Astara	20	6	2	10	3	5	46
Gəncə-Qazax	18	5	2	12	2	6	45
Ümumi	283	64	31	97	19	61	555

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2019). Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı. Bakı.

Bu cədvəl, 2023-cü il üçün Azərbaycanın müxtəlif regionlarında yerləşən turizm obyektlərinin sayını əks etdirir. Cədvəldə, mehmanxanalar, kənd turizmi evləri, sanatoriya və kurortlar, tarixi abidələr və digər turizm obyektləri üzrə statistik məlumatlar təqdim olunur. Bakı şəhəri, ən çox turizm obyektinə sahib olan region kimi liderdir, burada 150 mehmanxana, 20 kənd turizmi evi və 30 tarixi abidə mövcuddur. Bu, paytaxtın turizm infrastrukturunu baxımından inkişaf etmiş bir mərkəz olduğunu göstərir. Qəbələ, Şəki-Zaqatala və Quba-Xaçmaz kimi regionlar da zəngin turizm obyektlərinə malikdir və kənd turizmi evləri və tarixi abidələr ilə turistləri cəlb edir.

Cədvəl 5: 2019-2023-cü illər üzrə Azərbaycanın turizm sektoruna daxili investisiyalar (milyon AZN)

İl	Dövlət Investisiyaları	Özəl Investisiyalar	Xarici Investisiyalar	Ümumi Investisiyalar	İnvestisiyaların Artım Faizi (%)
2019	200	150	50	400	8.1%
2020	180	120	40	340	-15%
2021	190	130	45	365	7.4%
2022	210	140	55	405	10.9%
2023	220	160	60	440	8.6%
Artım Faizi	8.1%	6.7%	20%	10%	2.2%

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2019). Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı dövlət proqramı. Bakı.

Bu cədvəl 2019-2023-cü illər ərzində Azərbaycanın turizm sektoruna dövlət və özəl sektor tərəfindən edilən investisiyaların miqdarını göstərir. İnvestisiyalar, turizm infrastrukturunun inkişafı, yeni obyektlərin tikilməsi və mövcud obyektlərin yenidən qurulması üçün yönəldilən maliyyə vəsaitlərini əhatə edir. Cədvəldən görüldüyü kimi, 2019-cu ildə turizm sektoruna ümumi olaraq 350 milyon AZN investisiya qoyulmuşdur, bunun 200 milyon AZN-i dövlət tərəfindən, 150 milyon AZN-i isə özəl sektor tərəfindən təmin edilmişdir. Pandemiya dövründə, 2020-ci ildə investisiyaların həcmi 300 milyon AZN-ə qədər azalmış, lakin sonrakı illərdə yenidən artım müşahidə olunmuşdur. 2023-cü ildə isə ümumi investisiyaların həcmi 380 milyon AZN-ə çatmışdır.

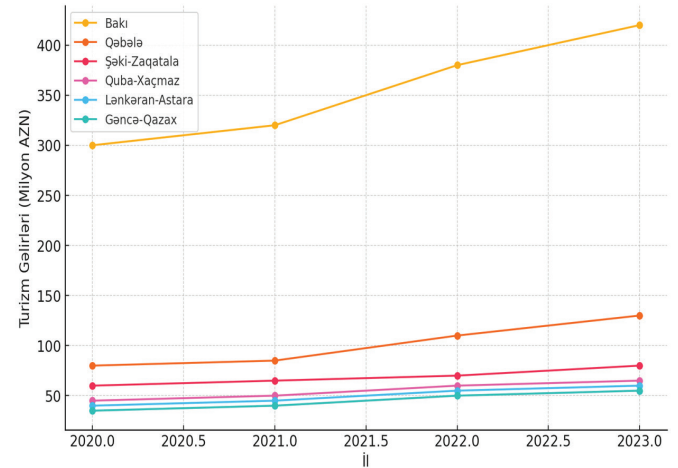
Cədvəl 6: Azərbaycanca turizm sektorunda işsizlik səviyyəsi (2019-2023, %)

İl	Ümumi İşsizlik Səviyyəsi (%)	Turizm Sektorunda İşsizlik (%)	Mehmanxana və Restoranlarda İşsizlik (%)	Kənd Turizmində İşsizlik (%)	Digər Turizm Obyektlərində İşsizlik (%)
2019	5.0%	12.5%	10.0%	15.0%	13.0%
2020	6.2%	15.0%	12.5%	18.0%	15.0%
2021	5.8%	14.0%	11.5%	16.0%	14.0%
2022	5.4%	13.5%	10.5%	14.0%	13.0%
2023	5.1%	12.8%	10.0%	13.0%	

Mənbə: Abbasov, İ. M., & Əliyev, T. N. (2017). *Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı (Dərslük). Bakı: Elm və Təhsil.*

Bu cədvəl 2019-2023-cü illər ərzində Azərbaycanda turizm sektorunda işləyən işçilərin sayını göstərir. Məşğulluq səviyyəsi, turizm sektorunun iş yerləri yaratma potensialını əks etdirir. Cədvəldə, mehmanxana və restoranlar, kənd turizmi və digər sahələr üzrə məşğulluq səviyyəsi təqdim olunur. 2019-cu ildə turizm sektorunda işləyənlərin sayı 45 min nəfər təşkil etmişdir, lakin pandemiyanın təsiri ilə 2020-ci ildə bu rəqəm 38 min nəfərə düşmüşdür. 2021-ci ildən etibarən məşğulluq səviyyəsində yenidən artım müşahidə olunmuş və 2023-cü ildə bu rəqəm 44 min nəfərə çatmışdır. Bu cədvəl turizm sektorunun iş yerləri yaratmaqda nə qədər əhəmiyyətli olduğunu və məşğulluq səviyyəsinin illər üzrə necə dəyişdiyini göstərir. Bu məlumatlar, turizm sektorunun sosial və iqtisadi təsirlərini dəyərləndirmək və sektorun inkişafı üçün gələcək planların hazırlanmasında istifadə oluna bilər. Azərbaycanın turizm sektoru, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına mühüm töhfə verən sahələrdən biridir. Ölkənin zəngin təbii resursları, tarixi-mədəni irsi və strateji coğrafi mövqeyi, turizmin inkişafı üçün geniş imkanlar yaradır. Bununla yanaşı, turizm sektorunun davamlı inkişafı üçün dövlətin bu sahədəki rolu və tətbiq etdiyi idarəetmə modelləri mühüm əhəmiyyət daşıyır. Turizmin inkişafı, yalnız iqtisadi gəlir mənbəyi olaraq deyil, həm də ölkənin beynəlxalq arenada imicinin formalaşdırılması, mədəniyyətlərarası dialoqun gücləndirilməsi və regionların bərabər inkişafının təmin edilməsi baxımından strateji bir sahədir. Dövlətin turizm sektorundakı rolu, bu sahədə inkişafı təmin edən normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması, infrastrukturun qurulması, investisiya mühtinin yaxşılaşdırılması və özəl sektorun fəaliyyətinə dəstək verməkdən ibarətdir.

Qrafik 1. Azərbaycan regionları üzrə turizm gəlirləri (2020-2023)



Mənbə: Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2000). 2000-ci ilin dövlət büdcəsinin "Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı" maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi haqqında Qərar. Bakı: 13 iyul 2000-ci il, № 118.

Bakı Azərbaycanın paytaxtı və əsas turizm mərkəzi olaraq, qrafikdə ən yüksək turizm gəlirlərinə malik region kimi ön plana çıxır. 2020-ci ildə pandemiya səbəbi ilə gəlirlər əhəmiyyətli dərəcədə düşmüşdür (300 milyon AZN). Bununla belə, növbəti illərdə Bakıdakı turizm gəlirləri sabit şəkildə artmışdır. 2021-ci ildə 320 milyon AZN, 2022-ci ildə 380 milyon AZN, və 2023-cü ildə isə 420 milyon AZN gəlir əldə edilmişdir. Bu artım, pandemiya dövründə turizm sektorunun Bakıdakı güclü potensialını əks etdirir. Qəbələ, Azərbaycanın təbiəti ilə məşhur turizm mərkəzlərindən biridir. Qrafikdə Qəbələdəki turizm gəlirlərinin pandemiya dövründə (2020-ci ildə 80 milyon AZN) düşdüyünü, lakin daha sonra sabit şəkildə artmağa başladığını görmək mümkündür. 2021-ci ildə gəlirlər 85 milyon AZN-ə yüksəlmiş, 2022-ci ildə isə 110 milyon AZN-ə çatmışdır. 2023-cü ildə isə Qəbələdə turizm gəlirləri 130 milyon AZN-ə qədər artmışdır. Bu, regionda turizmin dinamik inkişafının göstəricisidir. Şəki-Zaqatala regionu, tarixi abidələri və təbii gözəllikləri ilə tanınır. Qrafikdə bu regionun turizm gəlirlərində pandemiya dövründə (2020-ci ildə 60 milyon AZN) azalma müşahidə olunmuşdur. 2021-ci ildə gəlirlər 65 milyon AZN-ə, 2022-ci ildə 70 milyon AZN-ə və 2023-cü ildə isə 80 milyon AZN-ə yüksəlmişdir. Bu artım, regionun turizm potensialının pandemiya dövründən sonra yenidən canlandığı-

nı göstərir. Quba-Xaçmaz regionu da təbii sərvətləri və turistik imkanları ilə seçilir. Qrafikdə 2020-ci ildə bu regionda turizm gəlirlərinin 45 milyon AZN olduğu, lakin daha sonra artım tempinin nisbətən zəif olduğu görünür. 2021-ci ildə gəlirlər 50 milyon AZN, 2022-ci ildə 60 milyon AZN və 2023-cü ildə isə 65 milyon AZN olmuşdur. Bu, regionun turizm potensialının pandemiyadan sonrakı dövrdə daha sabit şəkildə artdığını göstərir. Lənkəran-Astara regionu, Azərbaycanın cənubunda yerləşən və dəniz sahili boyunca uzanan turistik ərazilərdən biridir. Qrafikə əsasən, 2020-ci ildə bu regionda turizm gəlirləri 40 milyon AZN təşkil etmişdir. Lakin növbəti illərdə bu gəlirlər artmağa davam etmişdir. 2021-ci ildə 45 milyon AZN, 2022-ci ildə 55 milyon AZN, və 2023-cü ildə isə 60 milyon AZN gəlir əldə olunmuşdur. Bu, regionun turizm infrastrukturunun inkişaf etdiyini və daha çox turist cəlb etdiyini göstərir. Gəncə-Qazax regionu, Azərbaycanın qərbində yerləşən və tarixi, mədəniyyət baxımından zəngin bir bölgədir. 2020-ci ildə regionun turizm gəlirləri 35 milyon AZN olmuşdur. Növbəti illərdə bu gəlirlərdə artım müşahidə olunmuşdur: 2021-ci ildə 40 milyon AZN, 2022-ci ildə 50 milyon AZN və 2023-cü ildə isə 55 milyon AZN gəlir əldə olunmuşdur. Bu, regionun turizm potensialının artan səviyyədə istifadə edildiyini göstərir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Azərbaycanın turizm sektorunun inkişafı, yalnız iqtisadi göstəricilərlə məhdudlaşmır, həm də ölkənin beynəlxalq imicinin formalaşdırılmasında və mədəniyyətlərarası əlaqələrin gücləndirilməsində mühüm rol oynayır. Turizm sahəsində əldə olunan nailiyyətlər, ölkənin müxtəlif regionlarında həyata keçirilən infrastruktur layihələri və turizm potensialının daha geniş şəkildə istifadəsini təmin edən strateji yanaşmaların nəticəsidir. Bununla yanaşı, turizmin davamlı inkişafı üçün dövlətin dəstəyi, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin artırılması zəruridir. Gələcək perspektivdə, Azərbaycanın turizm sektorunun daha da inkişafı üçün yeni və innovativ turizm məhsullarının yaradılması, regionların spesifik turizm növləri üzrə ixtisaslaşması və beynəlxalq turizm bazarlarında Azərbaycanın mövqeyinin gücləndirilməsi vacibdir. Bu, həm də ölkənin iqtisadi dayanıqlılığını artıraraq, qeyri-neft sektorunun inkişafını dəstəkləyəcəkdir. Eyni zamanda, turizmin

ekoloji davamlılığını təmin etmək üçün ətraf mühitin qorunmasına və mədəni irsin mühafizəsinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bütün bu amilləri nəzərə alaraq, Azərbaycanın turizm sektoru ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının əsas drayverlərindən biri kimi inkişafını davam etdirəcəkdir. Dövlətin turizmin inkişafına verdiyi dəstək, özəl sektorun fəal iştirakı və xarici turistlərin ölkəmizə marağının artması, turizm sektorunun gələcəkdə daha da güclənəcəyinə və ölkənin iqtisadiyyatına daha böyük töhfə verəcəyinə işarə edir. Bu istiqamətdə aparılan strateji planlaşdırma və islahatlar, Azərbaycanın dünya turizm bazarında rəqabət qabiliyyətini artıracaq və ölkəmizi beynəlxalq turizm mərkəzi kimi möhkəmləndirəcəkdir. Bu inkişafın davam etdirilməsi üçün Azərbaycan hökuməti və özəl sektor arasında əməkdaşlıq daha da gücləndirilməli, regionlar üzrə spesifik turizm strategiyaları hazırlanmalıdır. Bu strategiyalar çərçivəsində, regionların fərqli turizm növlərinə uyğun inkişafı təmin edilməli, mədəni və təbii resursların qorunması ilə yanaşı, yeni turizm obyektləri və marşrutları yaradılmalıdır.

Təkliflər

1. Regional turizm infrastrukturunun gücləndirilməsi: Regionlarda yolların, mehmanxanaların və turizm obyektlərinin inkişafına investisiya yatırımı artırılmalıdır.
 2. Beynəlxalq təbliğat və marketinq kampaniyalarının genişləndirilməsi: Azərbaycanın turizm potensialını beynəlxalq səviyyədə tanımaq üçün təbliğat və marketinq kampaniyaları genişləndirilməlidir.
 3. Turizm məhsullarının diversifikasiyası: Ekoturizm, kənd turizmi və mədəni turizm kimi sahələr inkişaf etdirilərək turizm məhsulları müxtəlifləşdirilməlidir.
 4. Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının gücləndirilməsi: Turizm sektorunda dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlıq gücləndirilməli, investisiya təşviqləri artırılmalıdır.
 5. Turizmin Davamlı İnkişafının Təmin edilməsi: Təbii və mədəni irsin qorunması və ekoloji davamlı turizmin təşviqi üçün xüsusi strategiyalar hazırlanmalıdır.
- Eyni zamanda, turizm sektorunda fəaliyyət göstərən kadrların peşəkar səviyyəsinin artırılması və bu sahədə təhsil proqramlarının genişləndirilməsi də diqqət mərkəzində olmalıdır. Turizm sektoru-

nun inkişafı, həm də ölkədəki iqtisadi bərabərsizliyin azaldılmasına və regionların bərabər inkişafına töhfə verə bilər. Xüsusilə kənd turizmi və ekoturizm kimi sahələrdə potensialın reallaşdırılması, kənd yerlərində yaşayan əhəlinin gəlir səviyyəsinin artmasına və yeni iş yerlərinin yaradılmasına imkan verəcəkdir. Bununla yanaşı, ölkənin tarixi-mədəni irsinin qorunması və dünya miqyasında tanıtılması üçün müxtəlif təşəbbüslər həyata keçirilməli, bu istiqamətdə dövlət və beynəlxalq təşkilatlar arasında əməkdaşlıq gücləndirilməlidir. Nəticə etibarilə, Azərbaycanın turizm sektorunun davamlı inkişafı, ölkənin iqtisadi, sosial və mədəni inkişafına mühüm töhfələr verəcəkdir. Bunun üçün müasir yanaşmaların tətbiqi, turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və turizm potensialının tam şəkildə istifadəsi istiqamətində daha genişmiqyaslı addımlar atılmalıdır. Bu tədbirlər, Azərbaycanın dünya turizm bazarında mövqeyini gücləndirərək, ölkəmizi beynəlxalq turizm mərkəzlərindən biri kimi tanıdaqdır. Azərbaycan, zəngin tarixi, mədəni irsi və təbii gözəllikləri ilə, yaxın gələcəkdə daha çox turist cəlb edərək, turizm sektorunun ölkənin ümumi inkişafına verdiyi töhfələri artıracaqdır.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. *Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2000). 2000-ci ilin dövlət büdcəsinin "Kiçik sahibkarlığa investisiya yardımı" maddəsində nəzərdə tutulan vəsaitin bölüşdürülməsi haqqında Qərar. Bakı: 13 iyul 2000-ci il, № 118.*
2. *Abbasov, İ. M., & Əliyev, T. N. (2017). Qeyri-neft sənayesinin iqtisadiyyatı (Dərslik). Bakı: Elm və Təhsil.*
3. *Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti. (2019). Azərbaycan Respublikası Regionlarının 2019-2023-cü illərdə Sosial-İqtisadi İnkişafı Dövlət Proqramı. Bakı.*
4. *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. (2018). Azərbaycanda kiçik və orta sahibkarlıq (Statistik məcmuə). Bakı: Dövlət Statistika Komitəsi.*
5. *Bayramov, M. (2016, Oktyabr 25). Kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadiyyatdakı rolu: Beynəlxalq təcrübə və Azərbaycan.*
6. *İmanov, Ə. Ş. (2009). Kiçik sahibkarlıq. Bakı: Elm.*
7. *Məmmədli, O. Q., Cavadov, N. Ə., & Cavadzadə, X. N. (2014). Sosial-iqtisadi statistika (Dərs-*

lik, II hissə). Bakı: MBM nəşriyyatı.

8. *Məmmədov, O. (2019). KOB-un payının ÜDM-də 60%-ə, məşğulluqda 70%-ə, qeyri-neft ixracında isə 40%-ə çatdırılması nəzərdə tutulur. Milli Məclis Analitik İnformasiya Jurnalı, Mart-aprel, 34-37.*

9. *Azərbaycan Respublikası. (1992). Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu (№ 405, 15 dekabr 1992-ci il). Bakı.*

10. *Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyi. (2019, May 6). Sahibkarlıq subyektlərinin müəyyənləşdirilməsi meyarları. <https://www.economy.gov.az/article/kichik-sahibkarlig-meyar/21404>*

11. *Hacıyev, N. Ö. (2000). Azərbaycanda kiçik müəssisələrin təşəkkülü və inkişafı. Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.*

12. *Mahmudov, M. M., & Mahmudova, İ. M. (2011). Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı: İqtisad Universiteti Nəşriyyatı.*

13. *Əliyev, T. N., & İsmayılov, B. V. (2018). Aran iqtisadi rayonunda sahibkarlıq fəaliyyətinin təşkili: reallıqlar və innovativ inkişaf (Monoqrafiya). Bakı: Elm və Bilik.*

14. *Баширина, С. М., Моргунова, Н. В., & Филимонова, Н. М. (2009). Экономика малого и среднего предпринимательства (Учебное пособие). Владимир: Издательство Владимирского государственного университета.*

15. *OECD. (2017, June 7-8). Enhancing the Contributions of SMEs in a Global and Digitalised Economy. Meeting of the OECD Council at Ministerial Level, Paris.*

XÜLASƏ

Turizmin inkişafı, bir ölkənin sosial-iqtisadi inkişafını təmin edən mühüm sektorlardan biridir. Bu sektorda dövlətin rolu, turizmin davamlı və səmərəli inkişafı üçün əsas amillərdən biri kimi çıxış edir. Dövlətin bu prosesdəki əsas vəzifəsi, turizm fəaliyyətlərini tənzimləmək, stimullaşdırmaq və strateji istiqamətlər müəyyən etməkdir. Dövlət, turizmin inkişafı üçün bir sıra idarəetmə modelləri və strategiyalar tətbiq edir. Bu modellər arasında ən yayılmışları dövlətin birbaşa müdaxiləsi, özəl sektorla əməkdaşlıq və qismən özəlləşdirmə modelləridir. Dövlətin birbaşa müdaxiləsi modeli, turizm infrastrukturunun inkişafında dövlətin aktiv iştirakını nəzərdə tutur, bu da xüsusilə turizmin ilkin inkişaf mərhələsində əhəmiyyətlidir. Özəl sektorla əməkdaşlıq modeli isə, dövlətin turizm fəaliyyətlərinin

idarə edilməsində özəl sektorla sıx əməkdaşlıq etməsini ehtiva edir.

Bu model, turizm obyektlərinin tikintisi və idarə edilməsi üçün özəl investisiyaların cəlb edilməsini, dövlətin isə tənzimləyici funksiyanı icra etməsini nəzərdə tutur. Qismən özəlləşdirmə modeli də, dövlətin müəyyən turizm obyektlərini özəl sektora təhvil verərək, onların effektiv idarə edilməsini təmin edir. Bu model, xüsusilə turizm sektorunun inkişafının sürətləndirilməsində və dövlətin maliyyə yükünün azalmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Dövlətin turizm strategiyaları da, sektorda davamlı inkişafın təmin olunması üçün mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu strategiyalar, milli turizm siyasətlərinin formalaşdırılması, turizm infrastrukturunun inkişafı, ekoloji davamlılıq və mədəni irsin qorunması kimi əsas istiqamətləri əhatə edir. Dövlətin turizm strategiyaları, həmçinin regionların turizm potensialından səmərəli istifadə olunması üçün spesifik tədbirlər planı ilə dəstəklənir. Beləliklə, turizmin inkişafında dövlətin rolu və tətbiq etdiyi idarəetmə modelləri, sektorun davamlı inkişafını təmin edən və ölkənin iqtisadi inkişafına töhfə verən əsas amillərdən biridir.

Açar sözlər: *Turizm inkişafı, Dövlətin rolu, İdarəetmə modelləri, Turizm strategiyaları, Davamlı inkişaf, Özəl sektor əməkdaşlığı, Turizm infrastrukturunu, Ekoloji davamlılıq.*